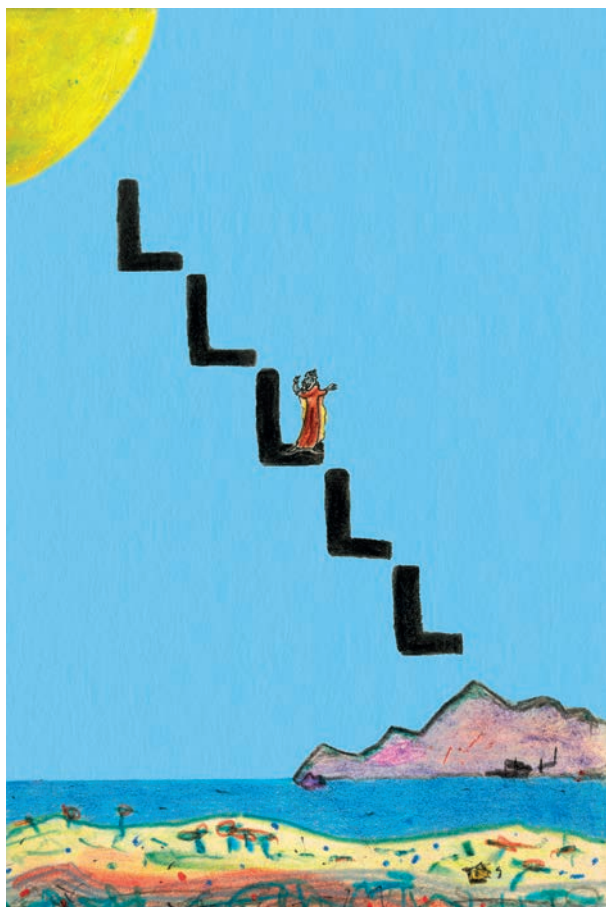

ENRIC CASASSES

Notícia de la poesia catalana

Dels orígens al segle vint

Empúries

Enric Casasses

Notícia de la poesia catalana

dels orígens al segle xx

Editorial Empúries

Barcelona

Primera edició: novembre del 2024

© Enric Casasses Figueres, 2024

© d'aquesta edició: Edicions 62, s.a.
Editorial Empúries
Diagonal, 662-664 – 08034 Barcelona
info@grup62.com
www.editorialempires.cat

Fotocomposició: Moelmo
DIPÒSIT LEGAL: B. 19.771-2024
ISBN: 978-84-19729-58-3

TAULA

Advertiment	7
Comencen les metàfores morals	13
Zero	27
La ironia de déu	43
U	55
El tema dels hòmens són les dones	63
Dos	89
Pim pam pum	99
Tres	111
L'estrella amb cua	123
Quatre	141
Totes les veus de la terra	159
I cinc, l'ànima	185

COMENCEN LES METÀFORES MORALS

La poesia escrita en llengua catalana comença amb aquesta frase anunciadora del que vindrà. És la primera línia del *Llibre d'amic e amat* de Ramon Llull (1232-1316): «Comencen les metàfores morals». Seguidament vénen uns petits poemes en prosa, tants «com dies ha en l'any», escrits a Montpeller el 1283. L'autor del llibre no és pròpiament Llull sinó un personatge seu, Blaquerna, o Blanquerna, que en el darrer capítol (el 99) de la novel·la que duu el seu nom decideix fer aquest llibre. Som al final de la novel·la i Blanquerna és vell, ja ha acomplert la seva educació, ha arribat al capdamunt, fins a ser papa de Roma i tot, però ell aspira a més, i renuncia al papat per fer-se pobre i ermità. I aleshores escriu el *Llibre d'amic e amat*, que constitueix el capítol 100 de la novel·la, i aquesta es tanca, així, amb els escrits del protagonista, amb la quinta essència de la seva lliçó (i no es podria trobar una tanca més oberta). Llull, doncs, presenta la seva obra més alta com una obra dins una obra, fa veure que l'experiència que relaten els poemes és la d'un personatge de ficció, i la mostra com a

imaginària i, per tant, com a imaginable. Això no la fa més ni menys sincera: és una de les obres que respiren més autenticitat de la literatura universal. De fet, l'obra s'ha entès, en totes les èpoques, sense ni qüestionar-ho, com la manifestació més directa de l'experiència més forta de Ramon Llull, i ho és. Ara bé, el joc literari de l'autor fictici i de l'obra dins de l'obra, tal com s'usa aquí, és un truc per fer mirar endavant, i es podria formular blakeanament: és imaginable, ergo, serà. Perquè Ramon Llull no explica una cosa que li ha passat sinó la que et passarà a tu, la que, si t'has deixat captivar per la novel·la, pots arribar a creure que és imminent que et passi: si t'has identificat per poc que sigui amb el protagonista, quan arribes al final et converteixes en l'autor dels poemes, comparteixes la seva elevació espiritual. El fet de passar per l'intermediari de Blanquerna és una drecera més directa que si t'ho digués directament Ramon Llull. Emperò el cas és que malgrat tot, de seguida, ja en vida de Llull, el llibre d'amic i amat es va independitzar del *Blanquerna* i va començar a circular amb vida pròpia, i encara ara és l'obra més difosa i més traduïda de tota la literatura catalana. Tornant al capítol 99, quan Blanquerna se sent inflammat per la inspiració, no es posa a escriure per satisfer-se a si mateix, o per gust, o per alguna seva coïssor interior, sinó en desagravi de la realitat,¹ greument

1. Aquesta fórmula tornarà a aparèixer a l'altura de la nota 95.

perjudicada pels homes que actuen més per por que per amor. Per dir-ho amb mots de Llull: «Qui més tem déu que no l'ama, més ama si mateix que déu». Això és d'un llibre posterior, el dels *Mil proverbis* (donat a Mallorca l'any 1302, quan ell en tenia setanta, «venint d'oltra mar»), on també diu: «No celes la veritat que saps a aquells qui l'han mester». Un dels manuscrits antics que ens conserven aquest llibre n'atribueix la paternitat ni més ni menys que al rei Salomó. Però els proverbis de Salomó basen llur propaganda en el temor a déu i els de Llull en l'amor. Entremig, el 1298, a París, el savi mallorquí havia acabat l'*Arbre de filosofia d'amor*, el seu llibre més atacat pels inquisidors, on diu que les ciències d'enteniment i de veritat, sense les ciències d'amor i de bondat, fan créixer «major manera de fer mal e d'enganyar e de traïr los uns los altres» i porten al desastre. Doncs bé, l'arbre de filosofia d'amor dóna la definició: «Amor és corda amb la qual està l'amic lligat a son amat». No em baso en estudis aprofundits, que no he fet, sinó en lectures meves, interessades, àvides, i entenc que a desgrat del que diguin els filoteòlegs déu, en Llull, vol dir la realitat. Aproximadament. És un concepte que no queda quiet, que està en procés constant de gairebé posar-se a punt de deixar-se definir, i queda obert. No n'estic negant la lectura catòlica estàndard sinó afirmant l'altra. Els conceptes bàsics de Llull, ho subratlla ell mateix explícitament i és un dels seus cavalls de batalla, són vàlids per a cris-

tians, jueus i sarraïns. I en conseqüència, afegiria jo, també ho són per a estoics, epicuris i nosaltres, europeus o occidentals del temps del tot és ara i res, ara que és tard. El moment de posar-se a escriure les prosas d'amic i amat, el moment en què Blanquerna s'encén d'inspiració, tan ben descrit en poques ratlles al capítol 99, és justament el que Vinyoli fa seu en la nota al poema «Si de nit» del *Domini màgic*.² «Si de nit» és un poema lul·lià pels motius que explica Vinyoli en la nota i també per la «fortuna/ de fer un tot unit/ amb sol, terra i lluna», i encara més per l'aparició en els últims versos de l'escala dels éssers, que duu al saber major i és practicable per amor, i no d'altra manera.

Així, des del títol del seu primer llibre la poesia catalana anomena amb tota claredat el seu territori: l'amic, l'amat i entre ells la corda, la i copulativa de l'amor (que ja no és ben bé el dels trobadors). Amor de la realitat. I defineix a la primera ratlla de la primera plana el seu mitjà i manera: les metàfores morals (que ja comencen a ser les nostres). A la introducció dels *Doce poetas* Orlando Guillén comenta el concepte de la moral en Ferrater i el de l'ètica en Vinyoli. En una breu anotació de diari, Ferrater aclareix: «El tema de la literatura moral no és l'experiència que l'escriptor té dels altres; és

2. I no oblidem, ja que lul·lifiquem, que Joan Vinyoli té un *Llibre d'amic*, dedicat a l'amor humà i digne del seu títol, que és una de les seves obres més fulgurants i concentrades.

la inexperiència en què se sent davant d'ells».³ En Llull les metàfores morals són els poemes, o millor, el que volen dir els poemes, o encara millor, el que et diuen els poemes. Els quals en el llibre de l'amic i l'amat són en prosa: res més lluny de l'art formal dels trobadors. El llibre es va escriure, ho diu el seu autor en el tan citat capítol 99, segons la manera d'«unes gents qui han nom sufies», és a dir, inspirant-se en models de la literatura mística o religiosa de l'islam. Comencen les metàfores morals.

La poesia catalana, doncs, arrenca en prosa. El poema en prosa és un gènere que en les llengües europees no reapareixerà amb força fins al XIX i el XX: aleshores hi acudiran, a més d'alguns romàntics, el modernista, el simbolista, el dadà, el surrealista... tots tocats per Llull o si més no per l'empremta lul·liana, com veurem més avall. Es pot dir que en la civilització europea tot prové del vers dels trobadors i de la prosa de l'amic i de l'amat (dic civilització: hi ha una altra onda europea, la incivilització, que sorgeix dels inquisidors i de les seves pires, i que encara pretén predominar, per bé que la civilització en què viuen els poetes sigui en realitat molt més poderosa, puix que malgrat tanta sang i tanta brutalitat encara existeix). El poema en prosa té el seu sant patró en Ramon Llull.

3. Gabriel Ferrater, *Cartes a l'Helena*, Barcelona 1995 (cartes i altres papers, publicació pòstuma).

Abans del gran mallorquí ja n'hi havia, de poesia catalana, però es componia en llengua provençal.⁴ Àdhuc Llull quan escriu en vers escriu a provençalat. La irradiació de la cultura veïna era tan forta en el terreny poètic que fascinà els poetes catalans, com també els del nord d'Itàlia i d'altres llocs. Ens referim a la poesia culta, o, per dir-ho més cultament, a la poesia d'autor.⁵ Molt aviat la cultura provençal fou clausurada per decret apostòlic i per la força de les armes, de manera que ara ens la podem mirar com un tot (d'aquest tot alguns en diuen «el gran cant») i veure-li el sentit: si el descobriment dels trobadors és la inseparabilitat de la poesia de l'amor

(Chantars no pot gaire valer
si d'ins dal cor no mou lo chans
ni chans no pot dal cor mover
si no i es fin' amors coraus

4. Empro sempre Provença en el sentit lat de totes les terres de la llengua d'oc. I amb «català» i «Catalunya» tant em puc referir a la Catalunya estricta com al conjunt de terres de parla catalana (el principat de Catalunya, Mallorca en el sentit medieval de totes les illes Balears, i el regne de València). Aquestes terres, junt amb l'Aragó (que lingüísticament basculà dins el castellà), formaren durant segles el que els historiadors anomenen corona d'Aragó o confederació catalano-aragonesa, i que tenia el català com a llengua principal.

5. La poesia popular, cançons i danses, rajava sens dubte i des del primer dia en la llengua de la terra, però no consta als arxius, ho explico després.

per so es mos chantars cabaus
qu'en joi d'amor ai et enten
la boch' e·ls olhs e·l cor e·l sen),⁶

el tema concret dels seus versos és la pràctica possible de l'amor lliure i multiforme, cosa que imbrica tota una visió de la societat que hi ajudi, que s'hi presti, que s'hi dediqui: l'amor, la joia de l'amor, la gentilesa, imposen una escala de valors que està per damunt de les diferències de riquesa i de rang, perquè és més activa, i perquè importa més, que aquestes. I en el seu hortizó ideal visible les anul·la. El tema és l'amor, i el mitjà o la manera (la metàfora moral), la rima. El camp de l'amor, tant si aquest sorgeix del cor (Bernart de Ventadorn) com si s'enungla en l'ungha (Arnaut Daniel), és el camp de la rima: «llengua entremesclada/ és en la besada»: així defineix la poesia el trobador (i pintor) Bernat Martí. Alguns dels grans trobadors, o alguns dels trobadors de la gran època, són catalans. El català i el provençal són llengües molt pròximes, musicalment tenen una estructura quasi idèntica. «Vós que heu fet català el líric/ vers de Bernat de Ventadorn», diu Ferrater a Foix, i té raó certament

6. Bernart de Ventadorn: «El cantar no pot gaire valer/ si el cant no surt de dins del cor/ i el cant no pot del cor sortir/ si no hi és fina amor cordial/ i és així el meu cantar cabal/ que en joi d'amor entenc i tinc/ la boca, els ulls, el cor i el seny». El «joi» és el plaer de veure venir el plaer.

pel que fa a Foix,⁷ però en conjunt la poesia catalana sempre ha fet seu, sempre ha sabut sentir en català, o com si fos en català, el lirisme de Ventadorn, la brusca abroncada fonètico-moral de Marcabré, la dreia llei del no-res de Guilhem de Peiteu i tota la poesia trobadoresca en pes. Quan la cultura provençal caigué en picat, la catalana se'n va sentir hereva perquè n'era hereva i en va mantenir (força temps) la llengua i (per sempre més) les formes i l'esperit. O sigui que la poesia catalana comença en provençal.

En la microfonètica espiritual íntima de la poesia catalana aquest llegat arriba clar i vivent fins als nostres dies viatjant per l'espai en què suren les llavors dels poemes (que és el món real) sense necessitat de recuperacions romàntiques ni de cap mena. El moment dels trobadors s'acaba de sobte perquè es queden rodonament sense societat: «Desapareix el suport, el medi de corts i d'auditors que dóna vida al trobar, material i artística», diu el poeta francès actual Jacques Roubaud, i: «La raó n'és clara: la croada contra els albigesos, la invasió francesa, la instauració de la inquisició. La inquisició combat els càtars però, a poc a poc, les idees de l'amors es tornen indefensables i acaben essent

7. En certa manera Foix, en el joc que fa amb el complex aparat d'epígrafs entreteixit en entretext a *Sol, i de dol*, també s'assimila com a clàssics de la llengua catalana italians com ara Cavalcanti, Alighieri o l'Angiolieri...

explícitament condemnades». Roubaud ha posat amors amb essa final perquè entenguem que el que és condemnat és la visió provençal de l'amor (en provençal antic amor, així en singular, es diu amors). Més endavant Roubaud matisa que el trobar «no desapareix, en veritat. En un lloc, malgrat tot, es perllonga més d'un segle: a Catalunya. Les raons de llengua són evidents. Les de poder també. Són els segles de la gran Catalunya mediterrània. De Cerverí de Girona a Jordi de Sant Jordi i Andreu Febrer, el trobar català sembla suspendre el temps, o més ben dit, donar-li una marxa més natural, i així la forma cançó i el sirventesc romanen, i el joc de rimes es continua entenent».⁸ El cavaller Jordi de Sant Jordi, autor de pocs poemes, alguns dels quals són dels més potents de la musa catalana, en té un de molt famós, en provençal catalanitzat o en català aprovençalat, «Jus lo front port vostra bella semblança», que tanca les antologies dels trobadors provençals i obre les de poesia ja catalana: un sol i mateix poema és l'últim d'una llengua i el primer d'una altra.

Va caldre temps perquè la llengua poètica s'anés desaprovençalant, poeta a poeta, i poema a poe-

8. Jacques Roubaud, *La fleur inverse*, París 1986, p. 335 i 336; al final del llibre, Roubaud diu que el provençal «se sent, encara, rarament, a la seva terra d'origen i s'endeuina en la Catalunya d'Espriu, de Foix o de Brossa» (p.345). Roubaud, com quasi tots els autors provençals dels darrers segles (Sade, Valéry, Reverdy, Delteil, Giono, Artaud, Char, Brassens...), és un escriptor francès.

ma, fins al verb ja totalment arrencat del cor de l'idioma d'Ausiàs March. Aquest valencià que renegava de fer-se vell («car velledat en valencians mal prova») fica la mà a les entranyes de la llengua i en treu bategant el cor vivent, i el fa visible, el cor a la mà, fa segles que ens el mostra i el cor no mor. Com Llull, és un autor que es llegeix més avui que en cap altra època, segurament. A pesar de tenir una tradició ja secular i tan prestigiosa al darrere (i que arriba fins a casa seva mateix), March es considera, i és, el primer que versifica en la seva llengua i «lleixant a part l'estil dels trobadors». Ara, tanmateix, quan vol un exemple d'amador fora de sèrie, d'entre els que ja «la terra els és vel», es recorda justament d'Arnau Daniel: és al poema 47, que al final diu que l'amor «ungles no té amb què ma carn arrape». He dit «fins a casa seva mateix» perquè dos mestres importants de la poesia medieval són el seu oncle, Jaume March, i el seu pare, Pere March, autor aquest dels clàssics «Jo em meravell com no hi veu qui ulls ha» i «Al punt que hom naix comença de morir».

Si Llull toca de peus a la terra i sent com li puja, des de la terra mateixa, la saba de l'amor, Ausiàs li clava per amor les dents a la realitat i no afluixa la mossegada, o almenys així sona la música tan concreta dels seus versos. Totes dues obres, la de Llull i la de March, són vives i vivificadores en la poesia d'avui en una mesura en què potser no ho és cap autor posterior. La forma de la seva lletra

no mata, al contrari, ens provoca, enlluerna i estimula. I la vida del seu esperit, tan ple de virtuts encara per descobrir, interpel·la ara més que mai, o tant com sempre: llur obra no ha callat, no ho ha dit tot: no hi ha tal tot, perquè és viva i encara ens ha de sorprendre. L'un és una font que rega una immensa conca i raja i raja. L'altre un volcà en erupció, i escup i escup lava encesa. Potser en la catalana és més intens, més carregat d'intenció que en altres llengües llatines el diàleg amb els grans medievals i sobretot amb aquests dos: la seva presència dóna a la poesia catalana del segle xx, en sa sensatesa, una embranzida agosarada com l'amor (la brillantor de Llull no s'apaga ni declina) i un eix d'intel·ligència moral activa (March no para de burxar). En alguns rars moments aquests dos autors tan dissemblants sembla que s'intercanviïn els papers: «Desenamorat fui engenrat e desenamorat hi fui nat e desenamorat he estat en aquest món quaix tots los jorns de ma vida» (Ramon Llull, *Llibre de contemplació en déu*, cap. XIV, 21). «En lo finit volent los infinits» (Ausiàs March al cant 122).

Això en la poesia, perquè la fascinació del provençal només s'havia donat en vers. Les úniques proses en provençal escrites a Catalunya foren tractats de versificació provençal. Perquè mentre els poetes cantaven o renegaven en la llengua veïna, la prosa s'escrivia en pur català: el bell català gòtic i romànic alhora, perquè el gòtic català transfigu-

ra el romànic sense arraconar-lo. És un gòtic dignificat per la contenció romànica. Un dels primers i més notables prodigis de la prosa, i de la llengua, és el *Llibre dels feits*, del rei Jaume I el Conqueridor (1208-1276), única autobiografia d'un rei medieval.⁹ Com a protagonista i com a autor el rei té una gran talla, escriu (o més ben dit, dicta) amb la confiança i la senzillesa de l'home que sap que adquirirà altura mítica. És una crònica (dels fets del seu regnat) i unes memòries (de la seva evolució de persona). Un fundador mitològic humà, i que escriu. En la nació catalana alguns dels mites més importants són reals, humans i escriptors (Jaume I, Ramon Llull, Mossèn Cinto Verdaguer, Pompeu Fabra...). Ara, la gran prosa inicial i iniciadora és la de Llull, ja ho hem vist i ho tornarem a veure, i Llull també és un personatge de la mitologia, potser el principal de tots. Uns catòlics el volgueren declarar heretge, uns altres el volgueren fer sant, i no se'n van sortir ni aquells ni aquests. Jordà Bru, filòsof que sí que fou ignominiosament cremat viu l'any 1600 pels catòlics, en parla així: «Entre aquells que en solitud han aconseguit la visió i han adquirit poders meravellosos hi ha hagut Moisès, Jesús de Natzaret, Ramon Llull i els contempladors acomodats entre els egipcis i els babi-

9. A part de la imitació que en va fer el seu nét Pere el del Punyalet, també dit el Cerimoniós.

lonis». ¹⁰ El Lull filòsof i el Lull poeta i tots els Llulls són un mateix Lull, cosa excepcional en aquella època. Quan filosofa, més que el raonament lineal o deductiu (d'un punt es passa al següent i es va resseguint una línia), la forma predominant de la seva lògica és analògica: s'argumenta a base de paral·lelismes i d'harmonies entre diverses línies, que és una cosa molt més potent i que necessita, en comptes del criteri de veritat demostrada dels deductius, un punt d'intuïció que es diu sentiment o també bondat, la filosofia d'amor, i aleshores no falla. És el criteri de veritat que escriu en estrofa sàfica i sense comes Brossa: «Esborra amor imaginari límits/ Oh Veritat l'anhel amb què jo et rebo/ L'ardor amb què et desitjo et fa perenne/ Inextingible» (*El pedestal són les sabates*, 1955).

Ara torno a començar de zero.

10. Giordano Bruno, *Explicatio triginta sigillorum...*, publicat sense data ni lloc (segurament a Londres el 1583). El títol complet, i traduït, és *Explicació dels trenta segells per a la disposició i la memòria del descobriment de totes les ciències i arts*.